

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.13:343.4:159.9

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.1>**О. І. Зінсу**аспірантка відділу докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ

ДИСКУРС «ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО» ТА СТРАТЕГІЯ ЙОГО РОЗГОРТАННЯ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дискурсу «домашнє насильство» та стратегії його розгортання в державній політиці України. Акцентовано увагу на тому, що домашнє насильство є проявом неправомірної поведінки в сім'ї, побуті, родині та породжує ризик учинення суспільно-небезпечного діяння. Критерії окреслення криміналізації домашнього насильства безпосередньо пов'язані з панівною правовою культурою суспільства. Характерно, що зі зміною суспільної конфігурації суспільство стає вразливішим до критеріїв насильницької, неправомірної поведінки в сім'ї, побуті, родині, позначаючи індивідуальні траєкторії та суперечливі стереотипні дискримінаційні уявлення. Відповідно, важливим аспектом державної політики щодо подолання негативних, насильницьких, руйнівних світоглядних стереотипів у сім'ї, побуті, родині є внесенні змін, доповнень у національне законодавство щодо запобігання, протидії домашнього насилля. Виявлено, що чинним законодавством України виокремлено чотири форми домашнього насильства: фізичне, економічне, психологічне, сексуальне. У проведеному дослідженні висвітлено результати соціологічного дослідження та практики судових рішень, розглянуто психологічний статус учасників домашнього насильства, окреслено соціально-економічні чинники. Підкреслено взаємозв'язок соціально-економічних умов та психоневрологічного статусу учасників домашнього насильства. Установлено, що непоодинокими є випадки вчинення домашнього насильства у стані алкогольного сп'яніння. Наголошено, на виокремленні статусу дитини як кривдника та дитини, яка постраждала від домашнього насильства. Зосереджено увагу на використанні термінового заборонного та обмежувальних приписів та виокремлено застосування Типової програми для кривдників. За результатами дослідження сформульовано висновки і пропозиції юридично-психологічних аспектів щодо домашнього насильства. Автор наголошує, що одним із пріоритетних напрямів має стати підвищення соціального забезпечення вразливим категоріям населення; розвиток критичного мислення, вольових якостей, самовиховання, самовдосконалення особистості, її соціальна та громадянська компетентність.

Сформульовані в науковій статті висновки і пропозиції можуть бути використані в різних видах діяльності: науково-дослідній; правозастосовній; у навчальному процесі; громадській; просвітницькій.

Ключові слова: сім'я, домашнє насильство, держава політика, юридична відповідальність, правова поведінка, правова держава.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство знаходиться на етапі глибоких структурних перетворень буття суспільства та буття індивіда, зміни парадигми, відмови від нав'язливого роками стереотипованого образу поведінки в сім'ї, побуті, родині.

Водночас сім'я, родина виступає саме тим інтегральним показником суспільства, який

відображає моральний, економічний, етичний, правовий, аксіологічний стан розвитку держави та вміщує загальнозначущі універсальні й національні ідеали, цінності, що в умовах демократичного суспільства слугують могутнім чинником формування демографічного потенціалу нації. Натомість фрагментація класів, посилення стратифікації, стереотипні підходи до

вирішення сімейних конфліктів нерідко детермінують домашнє насильство. Тож закономірно, що одним із пріоритетних напрямів розвитку правової, демократичної, соціальної держави є ефективне функціонування одного з найдавніших соціальних інститутів, первинного осередку суспільства – сім'ї – та злагоджена система державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної політики регулювання неправомірної поведінки в сім'ї, побуті, родині, сімейних конфліктів і пов'язаного з ним домашнього насильства неодноразово привертало увагу вітчизняних та закордонних вчених: юристів, соціологів, психологів. Різні аспекти правової, моральної поведінки в сім'ї представлені у працях Х. Алчевської, С. Ананьїна, О. Бандурки, І. Богатирьова, І. Ботнаренко, Т. Бугайко, Г. Ващенко, О. Джужи, Г. Костюка, О. Костенко, А. Макаренко, Т. Титаренко та інших.

Значним внеском у розвиток сучасних наукових концепцій щодо державної стратегії регулювання суспільних відносин у сфері протидії, запобігання домашнього насильства є дисертаційні дослідження сучасних вітчизняних учених, а саме такі: Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання (А. Блага, 2015); Адміністративно-правове регулювання протидії насильству в сім'ї (Г. Горбова, 2016); Домашнє насильство: кримінологічна характеристика та запобігання (М. Кузнецов, 2019); Соціальні чинники фізичного насильства серед дітей старшого підліткового віку (О. Орос, 2013); Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні (С. Романцова, 2018); Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї щодо дітей (О. Ткаленко, 2016); Філософські та психологічні засади дослідження насильства як кримінально-правової категорії (О. Храмцов, 2015).

Заразом попри чисельні наукові пошуки, тематика домашнього насильства та правової поведінки в сім'ї, родині, побуті не втрачає своєї актуальності та потребує подальших комплексних досліджень з урахуванням реалій сучасного життя.

Мета статті. Метою дослідження є висвітлення дискурсу «домашнє насильство» та стратегію його розгортання в державній політиці України.

Виклад основного матеріалу. Входження України до єдиного європейського простору

передбачає внесення змін до правових настанов вітчизняного законодавства, адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що насамперед, охоплює усвідомлення загальноновизнаних людських цінностей, верховенства права, законності, свободи, підвищення рівня поваги до правового порядку в суспільстві. Зазначені елементи сприймаються паралельно з удосконаленням уявлень про демократичну правову державу, правомірну реалізацію громадянської позиції людини, громадянина. Відомо, що «вироблення державної політики – це сукупність стадій, факторів, умов, діяльності суб'єктів політики та груп впливу у процесі вибору стратегічних цілей, а також їх закріплення у відповідних документах (законах, програмах, доктринах тощо)» [13, с. 24]. Тож закономірно, що сучасна державна політика України у сфері сімейних правовідносин являє собою послідовну системну комплексну діяльність, спрямовану на забезпечення всебічної підтримки сім'ї, формування неприпустимого ставлення до дискримінаційних, насильницьких моделей поведінки в сім'ї, побуті, родині та забезпечення належних умов функціонування інституту сім'ї та шлюбу. Адже сім'я покликана виконувати виховну, захисну, репродуктивну, демографічну, економічну функції. Реалізацію зазначених функцій становить невіддільний складник успішної, економічно розвинутої та сильної держави, громадянського суспільства. До визначальних положень належать нормативно-правові приписи, закріплені в Конституції України, Цивільному кодексі України, Сімейному кодексі України та в інших юридичних актах чинного законодавства.

Наприклад, озвученого вектору слугує робота та втілення Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї, виконання обласних, районних комплексних програм підтримки сім'ї та забезпечення прав дітей.

Ключовими аспектами пріоритетних стратегій державної політики у сфері сім'ї, в побуті, родині виступають зусилля держави щодо попередження, запобігання, протидії домашнього насильства. Домашнє насильство є багатфакторним соціальним явищем і суспільно-небезпечним діянням, котре характеризується загальними та спеціальними критеріями відповідно до типу правової системи, історико-політичних умов, політичного режиму, політичної ідеології тощо.

Домашнє насильство являє собою складне структуроване утворення, детерміноване

низкою взаємозалежних, взаємообумовлених чинників, в основі яких лежить пролонгований глибинний конфлікт не окремої сім'ї, родини, а всього суспільства. Простежується патогенний зв'язок із деструктивними нахилами, брак спроможності та готовності до конструктивного розв'язання конфліктів; нерозвинена особистісна автономія, нехтування моральними, етичними, правовими нормами; застосування різних форм погроз та маніпуляцій на суб'єкт впливу.

З огляду на це «сутнісною ознакою феномену насильства є «прагнення домінувати у психофізичному (вольовому) аспекті, що досягається завдяки контркультурним та асоціальним практикам» [12, с. 35]. Зі зміною суспільної конфігурації суспільство стає вразливішим до критеріїв насильницької, неправомірної поведінки в сім'ї, побуті, родині, позначаючи індивідуальні траєкторії та суперечливі стереотипні дискримінаційні уявлення. Отже, цілком природно, що реалізація ключових аспектів державної політики щодо подолання негативних, насильницьких, руйнівних стереотипів у сім'ї, побуті знайшла своє відображення у прийнятому 07.12.2017 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Новелою у вітчизняному законодавстві щодо домашнього насильства є виокремлення статусу дитини як кривдника та дитини, котра постраждала від домашнього насильства. У пп. 1–2 ст. 1. Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що дитина-кривдник – це особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство в будь-якій формі, а дитина, котра постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства в будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства [4, ст. 1].

Чинним законодавством України виокремлено чотири форми домашнього насильства: фізичне, економічне, психологічне, сексуальне.

Структурні елементи зазначених форм домашнього насильства взаємопов'язані та взаємозалежні. У процесі систематичного домашнього насильства поряд з емоційними виснаженням (депресія, страх) формується вегетативний дисбаланс організму. Нерідко трапляються психопатологічні розлади (підвищена тривожність, роздратованість, іпохондричний розлад, астенія, суперечливість, внутрішня неузгодженість, невірноваженість, агресія).

Спостерігаються когнітивні порушення, формується почуття провини, суїцидальні думки, розлади сну, низька самооцінка та інші продуктивні й непродуктивні психопатологічні симптоми, які у стані депривації або фрустрації виступають наріжним елементом розвитку деструктивної моделі поведінки, що і собі провокує формування асоціальності.

Розв'язання проблематики домашнього насильства, поряд з іншими заходами, охоплює проведення соціологічних досліджень, виявлення громадської думки щодо домашнього насильства.

У презентованих у 2019 р. групою вчених (Кальницька К.О., Кальницька Ю.С., 2019) матеріалів соціологічного дослідження, з-поміж інших, зазначені такі показники [11]. На запитання: «Хто частіше стає жертвою насильства в сім'ї?» отримано відповіді: чоловіки – 3,4%; жінка – 56,2%; дитина – 30,1%; людина похилого віку – 5,7%; особа з інвалідністю – 3,6% [11, с. 8]. На запитання: «Які із ситуацій призводять до домашнього насильства» розподіл відповідей респондентів виглядав таким чином: перше місце з вагомістю 76% посідала відповідь «коли чоловік/жінка п'яний/на»; ревності посідають – 48,3%; проблеми із грошима становлять – 27,9%; відмова у статевому акті становила – 19,7%; труднощі на роботі – 18,8%; незгода в чомусь («я з ним/нею не погоджуюсь у чомусь») – 12,1% ; показник «на його погляд/її погляд я погано виглядаю» становить – 9,8% ; небажана вагітність – 9,4%; проблема в його/її родині – 6,7% ; удома немає приготованої їжі – 9,2%; немає особливих причин – 6%; удома не прибрано/або прибрано недостатньо – 2,6% тощо [11, с. 9].

Аналіз судових рішень засвідчує непоодинокі випадки вчинення домашнього насильства у стані алкогольного сп'яніння, зловживаннями спиртними напоями, на «ґрунті особистих неприязних відносин» [7; 8; 9; 10]. Соціальний статус учасників домашнього насильства характеризується, здебільшого, незадовільними, скрутними сімейно-економічними умовами. Скрутні економічні умови сім'ї, побуту, соціальне розшарування суспільства негативно впливають на рівень емоційної напруженості у відносинах, невдоволення, розгубленості, агресії, страху та слугують беззаперечними чинниками виникнення домашнього насильства.

Тож очевидно, що серед базових компонентів системи запобігання, протидії домашнього насильства має стати розробка та впрова-

дження дієвої, на рівні кращих зразків розвинутих країн світу, загальнодержавної програми соціального забезпечення вразливих категорій населення. Ураховуючи вищезазначене, важливого значення набуває також підготовка фахівців за спеціальною програмою. Оскільки саме вміле проведення анкетування, застосування якісного психодіагностичного інструментарію, створення й використання ефективних психологічних корекційних програм слугує вагомим фактором успішного виконання обраного державою курсу запобігання, протидії домашньому насильству.

Форму оцінки ризиків учинення домашнього насильства викладено в додатку до Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства та містить 27 запитань. Серед яких такі:

– Чи кривдник колись погрожував застосувати та/або застосовував зброю або інші предмети, які можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю постраждалої особи та/або її дітям?

– Чи кривдник залякував, переслідував або погрожував постраждалій особі та/або її дітям?

– Чи кривдник коли-небудь душив пострадалу особу, або передавлював їй горло, або намагався це зробити?

– Чи кривдник схильний до сильних та/або постійних ревнощів та чи контролює більшу частину повсякденного життя постраждалої особи?

– Чи висловлював кривдник наміри та/або намагався вчинити самогубство?

– Чи є постраждала особа та/або її діти економічно залежною/залежними від кривдника?

– Чи були випадки після одруження або проживання разом, коли кривдник покидав на тривалий час (не менше ніж на 10 діб) сім'ю без причини та без надання пояснень?[5].

За результатами оцінки ситуації, з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних показників та оцінки ризиків учинення домашнього насильства визначається рівень небезпеки (високий/середній/низький).

Юридична відповідальність за скоєння домашнього насильства розглядається в цивільному, адміністративному, кримінальному судочинстві, зокрема у ст. 173-2 КУпАП, ст.126-1 КК України. Кримінальне провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством розглядається у формі приватного обвинувачення, але відмова потерпілого, його представника від обвинувачення у кримінальному провадженні не є підставою для закриття кримінального про-

вадження. Подані докази домашнього насильства мають відповідати принципам належності, допустимості, достатності та взаємозв'язку

Заходи запобігання, протидії домашньому насильству поділяються на загальні та спеціальні. Так, наприклад, до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належать:

1) терміновий заборонний припис щодо кривдника;

2) обмежувальний припис щодо кривдника;

3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;

4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Вагомим внеском у формування системи запобігання та протидії домашнього насильства стало доповнення до Кримінального кодексу України – Розділ XIII-1 Обмежувальні заходи. Обмежувальні заходи можуть бути застосовані до особи, яка вчинила домашнє насильство. Строк застосування обмежувальних заходів становить 1–3 місяців, а в окремих випадках – 12 місяців.

Терміновий заборонний припис, узяття на профілактичний облік кривдників виноситься (здійснюється) уповноваженим підрозділом Національної поліції України. Натомість судом визначається обмежувальний припис, направлення на проходження програми для кривдників.

Типова програма для кривдника передбачає індивідуальні та групові заняття у формі сесій, із яких: кількість діагностичних занять – 6 сесій; кількість групових занять – 18 сесій; кількість індивідуальних занять – 14 сесій [6, п. 4].

Профілактика домашнього насильства повинна вмещувати комплекс заходів, спрямованих на формування нетерпимого ставлення до насильницьких моделей поведінки в сім'ї, родині, побуті; викорінення негативних стереотипів неправомірної поведінки; запобігання соціальної ізоляції, масштабній маргіналізації населення, громадянської апатії. Невіддільним складником профілактичних заходів є розвиток критичного мислення, вольових якостей, самовиховання, самовдосконалення особистості, її соціальна та громадянська компетентність.

Узагальнюючи вищевикладене, варто зазначити, що успішна реалізація державної політики у сфері профілактики домашнього насильства тісно пов'язана з формуванням довіри населення до заходів і механізмів запобігання, протидії домашньому насильству. З огляду на зазначене досить перспективними, принаймні,

можна вважати такі нововведенням як: проведення Всеукраїнської акції «16 днів проти насильства», втілення проєкту «Сусідська варта», «Поліна». Істотного значення набуває розвиток мережі центрів психологічного консультування, телефонів довіри. Також необхідним, на наш погляд, є формування у вітчизняному соціально-правовому, культурному просторі «інституту сімейний психолог», «інституту родини» за прикладом подібних закордонних інституцій.

Висновки і пропозиції. Отже, сучасна державна політика щодо обраного державою курсу запобігання, протидії домашнього насильства охоплює скоординовану профілактичну діяльність компетентних органів, організацій і установ. З урахуванням зазначеного вище вбачається доцільним стимулювання активності територіальних громад, місцевих громадських організацій; активізацію партнерського руху правників, психологів, соціологів, громадських волонтерів; співпрацю із закордонними організаціями, обмін досвідом, проведення зустрічей, конференцій. Центральною ланкою має стати державна соціальна підтримка та дієвий захист соціально вразливих верств населення.

Реалізація зазначених напрямів має бути спрямована на посилення правового виховання населення, підвищення правосвідомості особистості, врегулюванню внутрішніх і зовнішніх конфліктів, розвиток особистісної автономії, подолання екзистенціального вакууму, утвердження гармонійних гуманістичних відносин у сім'ї, побуті, родині. Це, зі свого боку, виступає вагомим чинником ефективної соціальної профілактики домашнього насильства та слугує утвердженню цінностей і принципів правової соціальної демократичної держави, розвитку успішного громадянського суспільства.

Список використаної літератури:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради України РСР (ВВР)* 1984. додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> › laws › show (дата звернення:15.05.2020).
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення:15.05.2020).
3. Кримінально-процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* 2013. № 9–10. № 11–12. № 13, Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> › (дата звернення:15.05.2020).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›(дата звернення:15.05.2020).
5. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства: Наказ Міністерства соціальної політики України Міністерства внутрішніх справ України від 13.03.2019 № 369/180. *Офіційний вісник України*. 2019 р., № 30, С. 199, Ст. 1078, код акта 94076/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> ›(дата звернення:15.05.2020).
6. Про затвердження Типової програми для кривдників: Наказ Міністерства соціальної політики 01.10.2018 № 1434. *Офіційний вісник України від 28.12.2018-2018 р.*, № 100, С. 287, Ст. 3359, код акта 92721/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> ›(станом на 15.05.2020).
7. Вирок у справі: Кримінальне провадження № 194/1637/19.Номер провадження1-кп/194/45/20. Номер кримінального провадження в ЄРДР: 12019040400000391. Дніпропетровська область. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: reyestr.court.gov.ua. (дата звернення:15.05.2020).
8. Вирок у справі: Кримінальне провадження № 194/2166/19. Номер провадження 1-кп/194/43/20. Номер кримінального провадження в ЄРДР: 12019040400000480. Дніпропетровська область. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: reyestr.court.gov.ua.(дата звернення:15.05.2020).
9. Вирок у справі: Справа № 185/1661/20. Номер провадження:1-кп/185/384/20. Номер кримінального провадження в ЄРДР: 12020040370000044. Дніпропетровська область. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: reyestr.court.gov.ua.(дата звернення:15.05.2020).
10. Вирок у справі: Кримінальне провадження № 194/1755/19. Номер провадження № 1-кп/194/218/19. Номер кримінального провадження в ЄРДР: 12019040400000427. Дніпропетровська область. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: reyestr.court.gov.ua.(дата звернення:15.05.2020).
11. Кальницька К.О., Кальницька Ю.С. Домашнє насильство : соціологічний аналіз явища в Чернігівській області. *«Протидія домашньому насильству: реалії і перспективи» :збірник тез Обласної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 24 жовтня 2019 р.). Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, ЧНТУ, 2019. 126с. URL: stu.cn.ua › files › zbirnik-nas-PDF.(дата звернення: 15.05.2020).

12. Герасіна Л.М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2015. № 1148, Вип. 34. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhlSD_2015_1148_34_7 (дата зверення: 15.05.2020).
13. Державна політика: підручник / ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк (голова), К.О. Ващенко (заст. голови), Ю.П. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ: НАДУ При Президентіві України, 2014. 448 с.

Zinsu O. I. The discourse of “domestic violence” and the strategy of its deployment in the state policy of Ukraine

The article is devoted to the discourse of “domestic violence” and the strategy of its development in state policy of Ukraine. Emphasis is placed on the fact that domestic violence is a manifestation of illegal behavior in family, home, family and creates a risk of committing a socially dangerous act. The criteria for defining the criminalization of domestic violence are directly related to the prevailing legal culture of society. It is characteristic that with the change of the social configuration the society becomes more vulnerable to the criteria of violent, illegal behavior in family, life, family, marking individual trajectories and contradictory stereotypical discriminatory perceptions. Accordingly, an important aspect of state policy to overcome negative, violent, destructive worldview stereotypes in family, life, family is to make changes, additions to national legislation to prevent and combat domestic violence. It was revealed that the current legislation of Ukraine distinguishes four forms of domestic violence⁶: physical, economic, psychological, sexual. The study highlights the results of sociological research and the practice of court decisions. The psychological status of participants in domestic violence is considered. Socio-economic factors are outlined. The relationship between socio-economic conditions and the psychoneurological status of participants in domestic violence is emphasized.

It has been established that cases of domestic violence in a state of intoxication are not uncommon. Emphasis is placed on distinguishing the status of a child as an abuser and a child who has suffered from domestic violence. The focus is on the use of urgent prohibitive and restrictive regulations and highlights the use of the Standard Program for Offenders. Based on the results of the research, conclusions and proposals of legal and psychological aspects of domestic violence are formulated. The author emphasizes that one of the priority areas should be to increase social security for vulnerable groups; development of critical thinking, volitional qualities, self-education, self-improvement of the individual, his social and civic competence. The conclusions and offers formulated in the scientific article can be used in various kinds of activity: research; law enforcement; in the educational process; public; educational.

Key words: family, domestic violence, state policy, legal responsibility, legal behavior, rule of law.